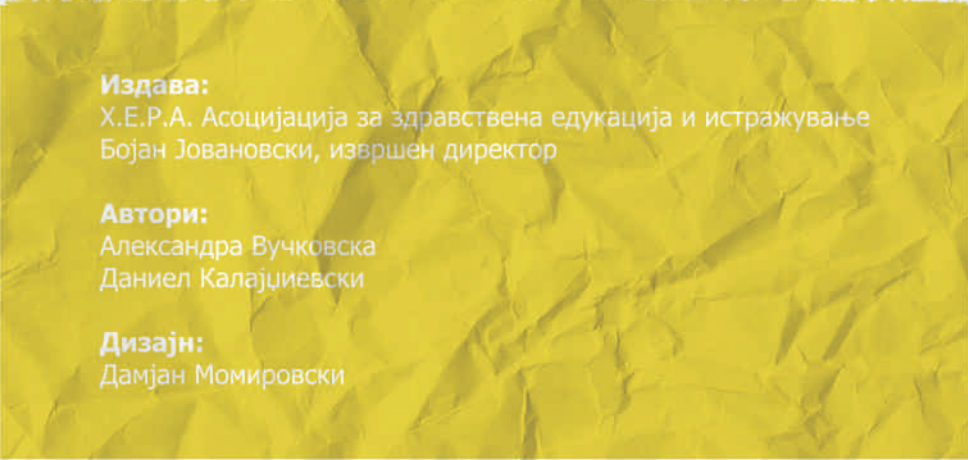

**KOLA SI ME NIJAMIA
CILAT JANË TË DREJTAT E MIA**

**KOICE
MONTE**

ПРАВА

Издава:

Х.Е.Р.А. Асоцијација за здравствена едукација и истражување
Бојан Јовановски, извршен директор

Автори:

Александра Вучковска
Даниел Калаџијевски

Дизајн:

Дамјан Момировски

ЧОВЕКОВИ ПРАВА

ШТО СЕ ЧОВЕКОВИ ПРАВА?

Човековите права може да се дефинираат како основни правни гаранции, чиешто почитување на луѓето им обезбедува достоинствен живот. Човековите права се основите на слободата, правдата и благосостојбата. Нивното почитување им овозможува на поединците и на заедниците целосно да се развиваат.

Корените на развојот на човековите права се состојат во борбата за слобода и еднаквост насекаде во светот.

Карактеристики на човековите права се:

- Човековите права ниту се заработуваат, ниту се наследуваат, тие им припаѓаат на луѓето, се стекнуваат со самото раѓање – **човековите права се вродени**

- Човековите права се еднакви за сите луѓе без разлика на полот, родот, расата, религијата, политичките или на други ставови, на етничката припадност, родовиот идентитет или пак на сексуалната ориентација. Ние сите сме родени слободни и еднакви во однос нашите права – **човековите права се универзални**

- Човековите права не можат да бидат одземени, никој нема право да биде лишен од некое човеково право од какви било причини. Луѓето имаат човекови права и во оние случаи кога законите во земјите тоа не го признаваат или пак кога тие се нарушуваат – **човековите права се неотуѓиви**

- Сите човекови права им припаѓаат на секој поединец, уживањето на едно право не го исклучува уживањето на другите права (на пр. ако граѓанин на една земја го ужива правото на образование, тоа не значи дека тој не може да го ужива правото на здравствена заштита) – **човековите права се неделиви.**

УНИВЕРЗАЛНА ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Првиот сеопфатен документ, во којшто се прогласени човековите права, е Универзалната декларација за човековите права. Декларацијата беше усвоена од страна на Обединетите Нации на 10-ти декември 1948 година и претставува еден од најраспространетите документи, кој е преведен на најголем број јазици. Таа воспоставува листа на основни права

за сите без разлика на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, религијата, политичките или другите ставови, националното или социјалното потекло, сопственоста или на друг статус. Таа потврдува дека владите ветице дека ќе се залагаат за остварување на правата, не само за своите граѓани, туку и за луѓето од другите земји. Со други зборови, националните граници не се бариера за да им се помогне на другите во остварувањето на правата. Од 1948 година Универзалната декларација претставува меѓународен стандард за човековите права и е основа за сите подоцнежни други интернационални документи со коишто се настојува посеопфатно да се заштитат правата од специфични области.

УНИВРЕЗАЛНАТА ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

1. Секој е слободен и сите ние треба да се однесуваме на тој начин.
2. Сите луѓе се еднакви без оглед на бојата на кожата, полот, религијата, јазикот на којшто зборуваат и на други статуси.
3. Секој има право на живот, слобода и сигурност.
4. Никој нема да биде роб или да биде потчинет.
5. Никој нема да биде подложен на тортура.
6. Сите имаат право да бидат еднакви пред законот.
7. Законот е еднаков за сите, тој треба да биде применет на ист начин за сите.
8. Секој има право да побара правна помош кога неговите права се загрозени.
9. Никој не смее да биде притворен неправедно или пак да биде протеран од земјата во која што живее.
10. Секој има право на праведно и јавно судење.
11. Секој се смета за невин сè додека не се докаже спротивното.
12. Секој има право да побара помош кога некој друг се обидува да го повреди, но никој не може да влезе во твојот дом, да ги отвори твоите писма или да му пречи на твоето семејство без причина.
13. Секој има право да патува онаму каде што сака.
14. Секој има право да оди во друга земја и да побара заштита ако е прогонуван или ако постои опасност да биде прогонуван.
15. Секој има право да припаѓа на некоја земја. Никој нема право да те спречи да припаѓаш на друга земја ако тоа го сакаш ти.
16. Секој има право да склучи брак и да основа семејство.
17. Секој има право на сопственост.
18. Секој има право да ги практикува сите обреди од својата религија и има право да ја промени, доколку тоа го сака.
19. Секој има право да го каже она што го мисли и да дава и да прима информации.

20. Секој има право да учествува на состаноци и да се придружува на асоцијации на мирен начин.
21. Секој има право да учествува во управувањето на својата земја.
22. Секој има право на социјална сигурност и на можност за развој на своите вештини.
23. Секој има право на работа во безбедна околина и за праведна плата и има право да се здружува во синдикати.
24. Секој има право на одмор и на слободно време.
25. Секој има право од соодветни стандарди за живеење и на медицинска помош доколку тоа е потребно.
26. Секој има право да се школува.
27. Секој има право да учествува во културниот живот на својата заедница.
28. Секој треба да го почитува општествениот поредок, којшто е неопходен за да можат сите овие права да бидат остварливи.
29. Секој треба да ги почитува правата на другите, на заедницата и да го почитува јавниот имот.
30. Никој нема право да одземе некому кое било право, коешто е дел од оваа Декларација.

СЕКОЕ ПРАВО ИСТОВРЕМЕНО ЗНАЧИ И ОБВРСКА

Секое право истовремено со себе носи и обврска. На пример, твоето право на говор не значи дека можеш да кажуваш лаги и клевети со коишто навредуваш друга личност и ѝ нарушуваш дигнитетот и некои од нејзините права.

Правата се уживаат сè до оној момент кога ќе се нарушат правата на некој друг.

ШТО Е ДИСКРИМИНАЦИЈА?

Сите понекогаш се соочуваме со дискриминација. Но голем број на луѓе во светот речиси целиот свој живот го живеат дискриминирани. Дискриминацијата е исклучување или правење на разлика при остварувањето на правата на поединци или на групи поради нивните карактеристики (на пр. поради бојата на кожата, етничкото потекло, родовата/половата припадност, религиозните верувања, поради имотниот статус, некоја болест, сексуална ориентација и др.) Со дискриминацијата се загрозува и оневозможува остварувањето на човековите права за тие поединци или групи.

НЕПОЧИТУВАЊЕ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Човековите права се за сите. Сите ние без разлика на полот/родот, етничката припадност, местото на живеење, политичките или другите ставови ги уживаме истите права и никој не може да ни ги одземе. Но секаде во светот, па и кај нас, човековите права често пати се прекршуваат и не се почитуваат.

Затоа Универзалната декларација за човекови права ја обврзува државата да те заштити кога некое право ти е прекршено.

Сите човекови права наложуваат обврски на владите, кои можеме да ги поделиме во три групи: обврски за почитување, заштита и исполнување. Неможноста на една влада да спроведе која било од овие обврски, се смета за повреда на човековите права.

Рамадан и Сабри се трета година средно училиште и за време на еден семинар за врсничка едукација се запознаа со многу пријатели. Следеше и вториот семинар и целото друштво пред поаѓањето реши заеднички да појде на градската автобуска станица. Но на самата станица тие беа застанати од двајца полицајци, кои на другите деца им рекоа дека можат да продолжат. Полицајците им ги отворија торбите и ги претресуваа како да се странски државјани. Кога Рамадан и Сабри рекоа дека одат на семинар, полицајците почнаа да се смеат и да им довикуваат на другарчињата од групата: „Кај сте ги земале овие, ќе ве испокрадат!“

Случајот беше пријавен од одговорното лице од невладината организација кај Народниот правобранител и по една година двајцата полицајци беа суспендирани на 3 месеци.

Секогаш, кога некое право ти е повредено, не застанувај и побарај ја правдата преку одговорните институциите. Човековите права стануваат реалност само ако ги почитуваме, но исто така ако бараме и другите да ги почитуваат. Нашата држава, како потписник на Универзалната декларација за човекови права, е обврзана да те заштити кога твоите права се прекршени. Во Македонија постојат повеќе институции и организации коишто можат да ти помогнат.

- **Народен правобранител на Република Македонија** - ул. „Димитрие Чупоски“ бр.2 (зграда на ГП „Пелагонија“) телефон: 02 3129 335
- **Хелсиншки комитет за човекови права** – ул. Даме Груев 8/5, Скопје телефон: 02/3119-073
- **Редовни (основни) судови во Македонија**
- **Уставен суд на Република Македонија** – 12 Ударна Бригада бр. 2, Скопје, телефон: 02/3119-355\

СЕСУАЛНИ И РЕПРОДУКТИВНИ ПРАВА

Сексуалните и репродуктивни права се дел од човековите права, коишто се однесуваат на човековата сексуалност. Нивното почитување ја обезбедува слободата, еднаквоста и почитта на сите луѓе без разлика на нивната сексуална определба. Тие, исто така, имаат за цел да ја намалат стигмата поврзана со човековото сексуално однесување, односно да помогнат сексуалноста да се препознава како природна и скапоцена карактеристика на животот на мажот и жената, но и да го обезбедат подеднаков пристап кон услуги за сексуалното и репродуктивното здравје за сите. Дополнително овие права гарантираат на секој да може да донесува слободни одлуки поврзани со сопствениот сексуален и репродуктивен живот.

Во продолжение се дадени некои од најзначајните сексуални права.

1. Право на живот – сите луѓе имаат право на живот. Животот не смее да биде загрозен поради неможност од пристап до информации и до здравствени услуги. Животот на ниедна жена не смее да биде доведен под ризик поради бременост, раѓање или поради родова дискриминација (на пример абортусот треба да ѝ биде секогаш дозволен на жената во случај бременоста да има последици за нејзиниот живот. За жал сè уште некои земји го забрануваат абортусот, па дури и кога бременоста претставува ризик за животот на мајката).

2. Право на слобода и безбедност на личноста – сите луѓе треба слободно да уживаат и да го контролираат својот сексуален живот, да донесуваат одлуки за своето сексуално и репродуктивно здравје, да бидат заштитени од сексуално насилство и од јавна осуда, од насилна бременост, од абортус и од стерилизација.

3. Правото на еднаквост и правото да се биде ослободен од сите форми на дискриминација – никој не треба да биде дискриминиран при барање здравствени услуги, и тоа врз основа на раса, пол, сексуална ориентација, брачен статус, возраст, јазик, националност, религија, социјален статус или која било друга причина.

XXX, 29 – ....(во ромска населба) - Во средината во која што живеам отсекогаш сум имал проблеми заради тоа што сите знаат дека сум хомосексуалец, и тоа отсекогаш отворено сум го кажувал. Заради тоа луѓето многу често ме исмеваат, а некои дури и воопшто не сакаат да имаат контакт со мене. Дури и кога одам на лекар, тој се однесува со мене лошо, ме навредува, кога ќе се разболам од нешто, тој го кажува тоа на сите и ми вели дека така и ми треба, кога сум педер. Еднаш пробав да одам на лекар во друга

средина, македонска, каде што никој не ме познава , но случајот беше ист. Јас бев единствениот Ром во амбулантата и сите ме гледаа со потценување и одвратност. Дури и лекарот не се заангажира нешто особено со мене , гледаше само што побрзо да заврши со мене и да си одам од неговата канцеларија. Каде и да одам , исто ми се фаќа.

4. Право на приватност - секој има право на автономен избор во однос на сопственото сексуално и репродуктивно здравје, сите здравствени услуги треба да обезбедат приватност на клиентите и доверливо чување на личните податоци, секоја жена има право на самостоен избор за добивање безбеден абортус, секој човек има право да ја изрази својата сексуална ориентација без притоа да се соочи со осудување или загрозување на слободата од страна на општеството.

5. Право на слобода на мислење – секој има право на слободно мислење и на говор за сексуалниот и репродуктивен живот и право да биде заштитен/а од лишување од правото на изразување врз која било основа.

6. Право на информираност и едукација – секој човек има право да добие едукација и точни информации за своето сексуално и репродуктивно здравје и права врз чијашто основа слободно ќе може да донесува одлуки.

Машко,14 - Живеам во традиционална ромска средина каде што разговарањето за сексот отсекогаш било табу тема. Но мене отсекогаш сè ме интересирало, па така и на училиште на часовите по биологија поставував многу прашања. Еднаш поставив прашање за тоа како треба јас и девојка ми да се заштитиме од несакана бременост и сексуално преносливи инфекции. На ова наставничката беше шокирана, почна да ми вика дека она што го кажувам и правам е срамота и неморално. На наредните часови никогаш веќе не ме слушаше и одбиваше да одговори на моите прашања, велејќи дека е срамота да се зборува за тоа. Јас никогаш не сфатив зошто е неморално ако сакам да го заштитам сопственото и здравјето на мојата девојка. Почнав да се информирам на други начини и оттогаш имам заштитен и сигурен сексуален живот. Заради тоа, јас и мојата девојка, немаме голем дел од проблемите кои ги имаат многу млади на наша возраст.

7. Право самостојно да одлучиш дали и кога ќе склучиш брак и да формираш и да планираш семејство - секој има право сам да избере кога и на кој начин ќе формира семејство, брачниот партнер не треба да биде наметнат или договорен од страна на некој член од семејството или од трето лице.

Сања, 26 год. – Кога наполнив 19 години, татко ми ми рече дека дошло време да се омажам и по некое време кај нас дома дојдоа луѓе да ме побараат за жена. Јас бев премногу исплашена за да реагирам на каков било начин, иако во тој момент најмалку што сакав да направам, е да се мажам . Сакав да почнам да студирам и бев заљубена во едно момче од мојот град. Но татко ми рече дека сум премногу млада за да знам што сакам и што е најдобро за мене и дека единствено родителите го посакуваат најдоброто за своето дете. Ми рече дека момчето доаѓа од добра фамилија и дека ќе бидам обезбедена и згрижена за цел живот. Немав избор да избегам и да живеам сама и морав да се омажам за човек кој не го познавам. Бракот со некој, кој не го сакаш, е толку мачно искуство . Сите оние обврски, што произлегуваа од заедничкиот живот и кои требаше да бидат уживање, за мене беа вистинско измачување. Откако се роди нашата ќерка, сопругот почна да не ми обрнува внимание, да ми вика, навредува и ми велеше дека треба да бидам среќна што воопшто ме земал од „онаа дупка“. Денес мојата ќерка има 4 години и јас решив да си отидам. Се преселив во мал стан, почнав да заработувам и некако да се издржувам себеси. Имав поддршка единствено од една моја пријателка. Сопругот сè уште не сака да ми даде развод, а татко ми не зборува со мене. Не се каам за својата одлука и сега сум горда на себе за своето залагање да престанам да бидам жртва на традицијата која ги омаловажува жените . Мојата ќерка ја учам на тоа дека за сè во животот има право на сопствен избор, затоа што единствено таа секогаш ќе ги носи последиците од нив.

8. Правото да одлучиш дали и кога ќе имаш деца – сите имаат право на информации, едукација и здравствени услуги за заштита на репродуктивното здравје, безбедното мајчинство и абортусот, сите имаат право на користење на различни и достапни методи на контрацепција

9. Правото на здравствена заштита и грижа - сите лица треба да имаат пристап до најквалитетната можна нега и услуга во однос на нивното сексуално и репродуктивно здравје.

10. Правото на користење на научните достигнувања - сите луѓе имаат право на пристап до резултатите од научната технологија која се однесува на бременоста , контрацепцијата и абортусот , при што користењето на таа технологија нема да има штетни последици по здравјето.

11. Правото на здружување и политичко учество – сите луѓе имаат право на формирање здруженија за промоција на сексуалното и репродуктивно здравје и права и да застапуваат за нивно унапредување.

12. Право да се биде ослободен од тортура и третман на болести – сите луѓе имаат право да не бидат предмет на тортура и на

насилство, нехуман и на деградирачки третман или на казна, како и на тоа дека секоја медицинска интервенција треба да се изврши со претходна полна согласност и информираност на лицето. Ова значи дека сите луѓе имаат право да бидат заштитени од сексуална експлоатација, од детска проституција, како и од сите форми на сексуално искористување, малтретирање и навредување. (на пример, никој нема право да те принуди на ХИВ тест доколку ти тоа не го сакаш. Во некои земји, на пример, лицата кои сакаат да склучат брак треба да достават и потврда дека имаат направено ХИВ тест како дел од основната документација која ја приложуваат до извршните органи. Тоа е повреда на нивните права.

.....

Ако си жена , треба да знаеш дека имаш право :

- да се облекуваш онака како што сакаш, без да имаш негативни последици
- да се согласиш да имаш секс со некого, а потоа да се премислиш во кое било време
- да бидеш третирана со почит во секое време и во секоја ситуација
- да зборуваш отворено и искрено за своите сексуални очекувања, желби и намери.

Ако си жена , треба:

- да се залагаш за остварување на своите сексуални и репродуктивни права
- во врската да заземеш еднаква улога со својот партнер
- да ги отфрлиш сите стереотипи кои ги дефинираат жените како пасивни, слаби и нерационални.

Ако си машко, треба да знаеш дека не смееш да вршиш притисок и да ја принудуваш девојката на секс, дури и ако:

- ти ја плати вечерата и пијачката
- претходно си имал секс со неа
- таа прво се согласи да имате секс, а потоа се премисли
- таа се облекува провокативно и флертува со тебе
- затоа што мислиш дека жените уживаат кога некој ги принудува на секс и сакаат кога некој им прави притисок.

MANUŠIKANE NIJAMIA

SO SI MANUŠIKANE NIJAMIA?

O manušikane nijamia šaj te definirinen pe sar fundavne nijamale garancie,kaskoro manušengoro respektiribe dela lenge barikano dživdipe. O manušikane nijamia si funde taro tromalipe,nijamideibe thaj berikjeti. Lengoro respektiribe šajdakerela e jekhinenge thaj khedinenge ko sahno te zuraren pe.

O darhia taro manušikane nijamengoro zuraribe saikerena pe ki mareba baši tromalipe thaj jekhajekhipe sakote ko sumnal.

Karakteristike taro manušikane nijamia si:

·O manušikane nijamia ni kazandinena pe,ni ki kustik lena pe, ola preperena e manušenge, lena pe e bijanibaja -**o manušikane nijamia si bijanipajalende**

·O manušikane nijamia si jekajek sa e manušenge bi turlipe taro poli,rodi,rasa,religia,politikane ideje ja aver stavia,etnikano preperibe,poleskoro identiteti ja palem seksualnikani orientacia.Amen sijam bijande tromale thaj jekajek ki relacie amare nijamencar- **o manušikane nijami si univerzalna**

·O manušikane nijamia našti te len pe nekastar, nikas nane nijami te ovel cidime taro nesavo manušikano nijami taro save thaj te ovel karane. E manušen silen manušikane nijamia thaj ko odola čhipote kana o kanunia ko phuvja odova na angigarena le ja palem kana phagena pe- **o manušikane nijamia si bicidibaskere**

·Sa o manušikane nijamia preperena sakone jekhinake,jekhe nijameskoro hošinkeribe na cidljarela o hošinkeribe tar aver nijamia(sar misal,jek dizutno ki jek phuv hošinela o nijami ki edukacia, odova na vakerela kaj ov našti te hošinel o nijami ko sastipaskoro arakhibe) – **o manušikane nijamia si biulavibaskere**

UNIVERZALNO DEKLARACIA BAŠI MANUŠIKANE NIJAMIA

O avgo saikeribaskoro dokumenti, koleste si avazikerde o manušikane nijamia, si Univerzalno deklaracia baši manušikane nijamia. I Deklaracia sine leljardi tari rig tar Uniime Nacie ko 10-to Dekemvri 1948 berš thaj si jek taro majbuvljarde dokumentia,savo so si nakhavdo ko buteder čhibja. Oj si patrin taro fundavne nijamia bi turlipe tari rasa,mortikakiri renka, poli,čhib,religia,politikane ja aver stavia,nacionalnikano ja socialnikano darhi,plesutnipe ja aver statusi. Oj

atestikerela kaj o radže dengje pakjiv baši ikeribe ko čači pe taro nijamia, na salde pe dizutnege, numa thaj e manuŝenge tar aver phuvja. Avere lafencar, o nacionalnikane simantre nane bariera te del pe arka e averenge ko ikeribe o nijamia. Taro 1948 berš i Univerzalno deklaracia si maŝkardžijaneskoro standardi baši manuŝikane nijami thaj si funda baši sa majgečutne aver internacionalna dokumentia kolencar dikhela pe te astaren pe thaj arakhen pe o nijami taro ulavde umala.

UNIVERZALNO DEKLARACIA BAŠI MANUŠIKANE NIJAMIA

1. Sakova si tromalo thaj sare amen kamla pe te vjavaharina amen ko odova čhani
2. Sa o manuša i jekajek bi dikhindor i mortikakiri renka, poli, religia, čhib kolate lafikerena thaj aver statusia.
3. Sekas si le nijami ko dživdipe, tromalipe thaj arakhibe
4. Khoni našti te ovel halaini ja te ovel teljakerdo.
5. Khoni našti te ovel čivdo ki tortura
6. Saren silen nijami te oven jekajek anglal o kanuni
7. O kanuni si jekajek sarengje, ov kamla pe te ovel ikerdo ko jek čhani sarengje
8. Sekas sile nijami te rodel nijamalo arka kana leskere nijamia si phage
9. Khanikas nane zaruri te džiphandel pa ja te paldel pe tari phuv kolate dživdinela
10. Sekas sile nijami ko nijamalo thaj publik adalatkeribe
11. Sakone gndinela pe bidoŝalo sa džikana na sikavela pe o mujalutno
12. Sekas si nijami te rodel arka kana neko aver ka mangel te phagel ole, numa khoni našti te khuvel te khereste, te putrel te lila ja te mujalkere te familiake bizi karana.
13. Sekas sile nijami te dromakerel odorig kote so mangela
14. Sekas si le nijami te džal avere phuvjate thaj te rodel arka te si paldime ja te si dar te ovel paldimo
15. Sekas si le nijami te preperel nesave phuvjate. Nikas nane le nijami te mujalkerel te prepere avere phuvjate odova tu te mangljan
16. Sekas si le nijami te khuvel ki prandin thaj te fundirinel familia.
17. Sekas sile nijami ko plesutnipe
18. Sekas sile nijami te praktuinel sa o adetia tari pi religia thaj si le nijami te iranel ola, džikobor manglja
19. Sekas si le nijami te vakerel odova so gndinela thaj te del thaj te lel informacie
20. Sekas si le nijami te lel than ko arakhiba thaj te ovel kotor tar asociacie ko sansaralo čhani
21. Sekas si le nijami te lel than ko ŝerutnipe tari pi phuv

22. Sekas si le nijami ko socialnikano arakhibe thaj ko šajdipe baši zuraribe taro ple šajdipa
23. Sekas si le nijami ki buti ko arakhibaskoro maškar thaj ko nijamalo masekoskoro pokinibe thaj te ovel le nijami te khedel pe ko sindikatia.
24. Sekas si le nijami ko dajanipe thaj ko tromalo vakti
25. Sekas si le nijami tar adekvatna standardia baši dživdipe thaj ki medicinakiri arka džikobor si odova zaruri.
26. Sekas si le nijami ko educiribe
27. Sekas si le nijami te lel than ko kulturnikano dživdipe tari pi khedin
28. Seko zaruri si te respektirinel o sasoitno anglunipe, savo si zarurime ki te šaj akala nijamia te ikeren pe ko čačipe.
29. Seko kamla pe te respektirinel averengere nijamia, e khedinakere thaj te respektirinel o publik mali.
30. Khanikas nane le nijami te leljarel nekaskere nesavo nijami, kova si kotor tar akaja Deklaracia.

SAKOVA NIJAMI KO JEK VAKTI SI THAJ DAJATVA

Sakova nijami ko jek vakti pesar phiravela thaj dajatva. Sar misal, to nijami ko lafikeribe na vakerela kaj šaj te phene hovaviba kolencar phagea nesave aver manuše thaj ruminea leskoro barikanipe thaj nesaven taro leskere nijamia.

O nijamia hošinkerena pe sa dži odova vakti kana ka phagen pe nekaskere avereskere nijamia.

SO SI DISKRIMINACIA?

Sare nekana arakhaja amen diskriminaciaja. Numa baro gendo manuša ko sumnal sahno po dživdipe dživdinena ole diskriminirime. I diskriminacia si cidipe ja keribe turlipe ko nijamengoro ikeribe taro persone ja grupe sebepi lengere karakteristike (sar misal. Sebepi mortikakiri renka, etnikano darhi, poleskoro preperibe, religiozna pakjaviba, maleskoro statusi, nesavo nasvalipe, seksualnikani orientacia) E diskriminaciaja ruminela pe ja bišajdakerela o ikeribe ko čačipe taro manuškane nijamia taro jekhina ja grupe.

MANUŠIKANE NIJAMENGORO BIRESPektIRIBE

O manuškane nijamia si sarengere. Sare amen bi dikhindor o poli, etnikano preperibe, dživdipaskoro than, politikane ja aver stavia hošinaja o jekajek nijami thaj khoni našti te lel olen amendar. Numa sakote ko sumnal, thaj amenfe, o manuškane nijamia but drom phagena pe thaj na respektirinena pe.

Odoleske i Univerzalno deklaracia baši manuškane nijamia dajatvinela e raštra te arakhel kana nesavo nijami si phago.

Sa aver manuškane nijamia dena dajatvipe e radženge, kolen šaj te ualva ko duj grupe: dajatve baši respektiribe, arakhibe thaj pheribe. O bišajdipe tari jek radži nesava tar akala dajatve, gndinela pe sar phagipe taro manuškane nijamia.

Ramadan thaj Sabri si trinto berš maškaruni sikljovni thaj ko vakti taro jek seminari baši jekajekberšali edukacia pendžarkergje pe buteder amalencar. Ulo thaj dujto seminari thaj sa o amala angli džaiibe činavgje barabar te džan ko dizjakoro reizengoro stasioni. Numa,ko stasioni ola sine ačhavde taro duj policajcoja, kola avere čhavenge vakergje te džan ponadarig. O policajcoja putergje o gonoja thaj dikhljarena sine len sar te phene si jabane raštrutne. Kana ramadan thaj Sabri vakergje kaj džana ko seminari, o policajcoja lele te asan thaj te vakeren e amalenge tari grupa:“ Kaj leljen akalen,ka čoren tumen!”

I čipota sine vakerdi dži džovapialo manuš tari biradžakiri organizacia ko Džijaneskoro nijamidendutno thaj pali jek berš o duj policajcoja sine suspendirime ko 3 masek.

Sakana, kana nesavo nijami si tuke phago, ma ačhov numa rode o nijami ko džovapiale institucie. O manuškane nijamia ovena čačipe salde te respektiringjam olen, numa jekajek te rodingjam thaj aver te respektirinen olen. Amari raštra ,sar hramutno tar Univerzalniki deklaracia baši manuškane nijamia,si dajatvime te arakhel tut kana te nijamia si phage. Ki Makedonia si buteder institucie thaj organizacie kola šaj te den tut arka.

- **Džijaneskoro nijamiarakhutno ki Republika Makedonia-ul.** Dimitrie Čuposki br.2(zgrada taro TP,,Pelagonia,,) Telefoni 02 3129 335
- **Helsingeskoro komiteti baši manuškane nijamia-ul.**Dame Gruev 8/5 Skopje telefoni: 02/3119-073
- **Ničale(fundavne) adalatia ki Makedonia**
- **Republika Makedoniakoro Konstitucionaleskoro adalati-12** Udarna Brigada br.2 Skopje telefoni: 02/3119-355

SEKSUALNIKANE THAJ REPRODUKTIVNIKANE NIJAMIA

Seksualnikane thaj reproduktivnikane nijamia si kotor taro manuškane nijamia, kola vjavaharinena pe ko manuškano seksualiteti. Lengoro respektiribe arakhela o tromalipe,jekhajekipe thaj sajgia sa e manušenge bi dikhindor lengoro seksualnikano preperibe. Ola, jekajek, si resarinaja te tiknjaren i stigma phanli e manuškere seksualnikane vjavaharencar,te den arka e seksualipaske te

pendžarel pe sar naturakiri thaj but džanli karaktersitika ko dživdipe taro murš thaj džuvli, numa thaj te arakhen jekajek akcesi kori servisia baši seksualnikano thaj reproduktivnikano sastipe sareng.

Džipherdeste akala nijamia garantirinena sakoneske te šaj te anel tromale činaviba phanle e korkorutne seksualnikane thaj reproduktivnikane dživdipaja.

Ko lungipe si dende nesave taro majdžanle seksualnikane nijamia.

1. Nijami ko dživdipe –Sa o manuša si nijamea ko dživdipe. O dživdipe na kamla pe te ovel čivdo teli pučibe sebeši nanipe akcesi dži informacie thaj sastipaskere servisia. O dživdipe nijekhe džuvljakoro na kamla pe te ovel ando telo riziko sebepi khamnipe, bijanipe ja sebepi poleskiri diskriminacia (sar misal o abortusi kamla pe sakana te ovel muklo e džuvljake ki čhipota kana o bijanipe si natitdžencar pali lakoro dživdipe. Bezehaske, sa panda nesave phuvjende si bimuklo o abortusi, thaj kana o bijanipe si riziko baši dajakoro dživdipe)

2. Nijami ko tromalipe thaj peronakoro arakhibe –Sa o manuša kamla pe tromaleste te hošinen thaj te kontrolirinen po seksualnikano dživdipe, te anen činaviba baši po seksualnikano thaj reproduktivnikano sastipe, te oven arakhle taro seksualnikano čelalipe thaj publik doš, taro zorea khamnipe, tar abortusi thaj sterilizacia.

3. Nijami ko jekajekhippe thaj nijami te ovel pe tromakerdo taro sa o forme tari diskriminacia –Khoni na kamla pe te ovel diskriminirime ko rodipe sastipaskere servisia, thaj odova upri funda tari rasa, poli, seksualnikani orientacia, prandinakoro statusi, berša, čhib, nacionaliteti, religia, socialnikano statusi ja savi thaj te si aver karana.

XXX, 29 – ....(ki romani mahala) - Ko maškar koleste dživdinava sakana sine man problemia soske so sare džanena sine kaj sijum homoseksualco, thaj odova sakana puterdeste vakerava sine le. Odova sebepi but drom lena sine man ki ajgara, a nesave na mangena sine ni te aven ko kontakti mancar. Thaj kana džava ko sasljarno, ov vjavaharinela pe bilačeste mancar, phenela bilače lafia, kana ka nasvaljovav nesostar, ov vakerela odova sareng thaj vakerela kaj agjaar kamla pe thaj mange, kana sijum buljaši. Jek drom geljum ko sasljarno avere maškareste, makedonikane, kote so khoni na pendžarela man, numa jekajek sine. Me sijum sine o jekhutno Romano ki ambulanta thaj sare dikhena sine man tikne jakhencar thaj bilačhipaja. Thaj o sasljarno na angažiringja pes majbut baši mande, dikhela sine so posig te agorkerel mancar thaj te džav mange lesker ekancelarijatar. Kote thaj te džav, sa jek si mange.

4. Nijami ko privatnikano vjavaharibe - Sekas si nijami ko

autonomno alusaribe baši po seksualnikano thaj reproduktivnikano sastipe, sa o sastipaskere servisia kamlu pe te arakhen privatnipe(garavipe) e klientenge thaj garavdeste garavipe o plesutne evidentia,sakoja džuvli si nijamea ko korkorutno alusaribe baši leibe arakhlo abortusi,šakone manuše si le nijami te sikavel pi seksualnikani orientacia bizi te ovel došakerdo ja daravkerdo leskoro tromalipe tari sasoitnipaskiri rig.

5.Nijami ko gndipaskoro tromalipe –Sekas si nijami ko tromalo gdndipe thaj lafikeribe baši seksualnikano thaj reproduktivnikano dživdipe thaj nijami te oven arakhle taro cidipe taro nijami ko vakeribe upri savi te si funda.

6.Nijami ko informiribe thaj edukacia–Šakone manuše si le nijami te lel edukacia thaj čačutne informacie baši po seksualnikano thaj reproduktivnikano sastipe thaj nijamia upri kaskere fundate tromaleste ka šaj te anel činaviba

Murš,14 - Dživdinava ko tradicionalnikano romano maškar kote so o lafikeribe bašo seksi sakana sine tabu tema. Numa man sakana interesirinela sine man, thaj agjaar ki sikljovni ko dersia pali biologia pučava sine but pučiba. Jek drom pučljum pučibe baš odova sar me thaj mi džuvli te arakha amen taro bimanglo khamnipe thaj seksualnikane legaribaskere nasvalipa. Ko akava i sikavni sine šokirime,šurargja te holjanel mange phenindor kaj odova so phenava si bimoralnikane thaj ladžavo. Ko avutne dersia nikana na šunela sine man thaj na mangela sine te del džovapi ko me pučiba,vakerindor kaj si ladžavo te kerel pe lafi baš odova. Nikana na haljiljum soske si bimoralno te mangljum te arakhva miro korkorutno thaj o sastipe tari mi džuvlji. Šurargjum te informirina man ko aver čhania thaj tar odova vakti siman arakhlo seksualnikano dživdipe. Odova sebepi, me thaj mi džuvli, nane amen baro kotor taro problemia kolen silen but terne ko amare berša....

7.Nijami korkori te činave kana ka prandine tur thaj te formirine thaj planirine familia - Sekas si le nijami korkori te alusarel kana thaj ko savo čhani te formirinela familia, prandinakoro ortako na kamlu pe te ovel phanlelafea alusardo tari rig taro nesavo dženo tari familia ja taro trinto dženo.

Sanja, 26 berš. –Kana phergjum 19 berša, mo dat vakjergja mange kaj alo vakti te prandinav man thaj pali nesavo vakti amende khere ale manuša te roden man romnjake. Me darandiljum but ki te reagirina sar te si, trujal so ko odova momenti majhari so mangava sine te kerav sine te prandinav man. Mangava sine te šurarav studienar thaj kamava sine jekhe čhave tari mi diz. Numa mo dat vakjergja kaj sijum but terni te džanav so mangava thaj kaj majšukar mange thaj jekhutno mi daj thaj mo dat mangena o majšukar pe čhaveske. Vakjergja mange kaj o čhavo avela tari šukar familia thaj kaj ka ovav

arakhli sashno mo dživdipe. Na sine man alusarin te našav thaj te dživdinav korkori thaj zaruri sine te prandinav man bašo manuš kas na pendžarava sine. I prandin nekasar, kas na mangea, si but phari dživdipaske. Sa odola dajatve, kola ikljona taro barabarutno dživdipe thaj kola kamla sine te oven lačno hošibe, mange sine but pharipe. Kana bijandili amari čaj, mo rom šurargja ma te ikerel sama upri mande, te pištinel mange, vakerela sine bilače lafia sar me kamla pe te ovav bahtali kaj lelja man „odole hevjatar,„. Avdive me čaja si la 4 berš thaj me činavgjum te džav mange. Geljum ko jek tikno stani, šurargjum te kerav buti thaj te arakhav man. Sine man suporti salde tari mi amalin. Mo rom panda na mangela te del man prandinakoro mukibe, a mo dat na kerela lafi mancar. Nasijum duvgogjali baši mo činavibe thaj akana sijum barikani baši mo zorikeribe ma te ovav kurbanu tari tradicia savi tiknjarela e džuvljen. Me čaja sikavava ola ko odova kaj baši sa ko dživdipe si la nijami ko korkorutno alusaribe, odoleske so jekhunto oj sakana ka phiravel o natitdže lendar.

8. Nijami te činave kana thaj ka oven li tu čhave—saren si len nijami ko informacie, edukacia thaj sastipaskere servisia baš arakhibe o reproductivnikano sastipe, arakhlo dajipe thaj abortusi, saren silen nijami ko istemalkeribe turli metoda kontracepcia

9. Nijami ko sastipaskoro arakhibe thaj dajanipe - Sa o manuša kamla pe te oven akesea dži majkvaliteno šajdutno dajanipe thaj servisi ko vjavahari lengere seksualnikane thaj reproductivnikane sastipaja.

10. Nijami ko istemalkeribe vigjanale džanlipa- Sa o manuša si nijamea ko kacesi dži rezultatia taro vigjanale anglunipa kola vjavaharinena pe ko khamnipe, kontracepcia thaj abortusi, ko so o istemalkeribe tari odoja tehnologia nane te ovel zijanale natitdžencar pali sastipe

11. Nijami ko khedipe thaj politikano leibe than—Sa o manuša si nijamea ko formiribe khedipa baši promocia o seksualnikano thaj reproductivnikano sastipe thaj nijamia te prezentirinen olen baši lengoro anglunikeribe.

12. Nijami te ove tromakerdo tari tortura thaj nasvalipaskoro tretmani— Sa o manuša si nijamea ma te oven predmeti tari tortura thaj čelalipe, bihumano thaj tiknjaribaskoro tretmani ja džeza, sar thaj ko odova kaj sakoja medicinakiri intervencia kamla pe te kerel pe anglederutne pherde haljovibaja thaj informiribaja e džene Adava vakerela kaj sa e manušen silen nijami te oven arakhle tari seksualnikani eksploatacia, čhavengiri prostitucia, sar thaj taro sa o forme taro seksualnikano istemalkeribe, maltretiribe thaj bilačekeribe. (sar misal, khanikas nane nijami te zorjarel ko HIV testi džikobor tu odova na mangea). Nesave phuvjende sar misal, o džene kola mangena te khuven ki prandin kamla pe te den atesti kaj kjergje HIV testi sar kotor tari fundavni dokumentacia sava dena la dži ingerenciale organia. Odova si phagipe taro lengere nijamia.

.....

Te sijan džuvli, kamla pe te džane kaj si tut nijami ko :

- te urave tut agjaar sar so mangea, bizi te ovel tut negativnikane natidže
- te haljove tut te ovel tut seks nekasar, a pal odova odova ma te mange te kere ko savo thaj te ove vakti
- te ove saj dime ko sakova vakti thaj situacia
- te kere lafi puterdeste baši te seksualnikane adžikeriba, mangina thaj irade

Te sijan džuvli, kamla pe

- rode te butikere baš arakhibe taro te seksualnikane thaj reproduktivnikane nijamia
- ki relacia te le rolja jekajek te partnerea
- te čhude sa o stereotipia kola definirinena e džuvlne sar pasivna, kiše thaj biracionalna

Te sijan murš, kamla pe te džane kaj na kamla pe te kere zorjalipe thaj zorea te čhive la ko seksi thaj trujal te:

- pokingja tuke to haibe thaj to piibe
- angleder sine tut seks olaja
- oj avgo mangela te ovel tumen seksi, pal odova na mangela
- oj uravela pe provokativnikane thaj flertuinela tusar
- odoleske so gndinea kaj o džuvlja hošinena pe šukar kana neko zorjarela len ko seksi thaj mangena kaj neko zorikerela len.

TË DREJTAT E NJERIUT

ÇFARË JANË TË DREJTAT E NJERIUT?

Të drejtat e njeriut mund të definoohen si garanci themelore juridike, respektimi i të cilave njerëzve u siguron jetë me dinjitet. Të drejtat e njeriut janë bazat e lirisë, drejtësisë dhe mirëqenia. Respektimi i tyre u mundëson individëve dhe bashkësisë të zhvillohen tërësisht.

Rrënjët e zhvillimit të drejtave të njeriut përbëhen në luftën për liri dhe barazi anembanë botës.

Karakteristikat e drejtave të njeriut janë:

·Të drejtat e njeriut as nuk fitohen, as nuk trashëgohen, ato u takojnë njerëzve, fitohen me vetë lindjen – **të drejtat e njeriut janë të lindura**

·Të drejtat e njeriut janë të barabarta për të gjithë njerëzit pa dallim të seksit, gjinisë, racës, religjionit, qëndrimeve politike apo tjera, të përkatësisë etnike, identitetin gjinor ose të orientimit seksual. Të gjithë ne kemi lindur të lirë dhe të barabartë lidhur me të drejtat tona – **të drejtat e njeriut janë universale**

·Të drejtat e njeriut nuk mund t'i merren dikujt, askush nuk ka të drejtë të privohet nga ndonjë e drejtë njerëzore për çfarëdo shkaqesh. Njerëzit kanë të drejta njerëzore edhe në ato raste kur ligjet në shtetet nuk e njohin këtë ose kur ato shkelen – **të drejtat e njeriut janë të pacenueshme.**

·Të gjitha të drejtat e njeriut u takojnë çdo individ, gëzimi i një të drejte nuk e përjashton gëzimin e të drejtave tjera (për shembull, nëse qytetari i një vendi e gëzon të drejtën e shkollimit, kjo nuk do të thotë se ai nuk mund ta gëzojë të drejtën e mbrojtjes shëndetësore) – **të drejtat e njeriut janë të pandara.**

DEKLARATA UNIVERSALE PËR TË DREJTAT E NJERIUT

Dokumenti i parë gjithëpërfshirës, ku janë shpallur të drejtat e njeriut, është Deklarata universale për të drejtat e njeriut. Deklarata është miratuar nga ana e Kombeve të Bashkuara më 10 dhjetor 1948 dhe paraqet një nga dokumentet më të pranuar, i cili është përkthyer në shumë gjuhë. Deklarata paraqet listë të drejtave themelore për të gjithë pa dallim të racës, ngjyrës së lëkurës, gjinisë, gjuhës, religjionit, qëndrimeve politike ose të tjera, prejardhjen nacionale ose sociale, pronësinë ose të statusit tjetër. Ajo vërteton se qeveritë kanë premtuar se do të angazhohen për realizimin e të drejtave, jo vetëm të

qytetarët e vet, por edhe për njerëzit nga vendet tjera. Me fjalë të tjera, kufijtë nacional nacionalë nuk janë barrierë që t'u ndihmohet të tjerëve në realizimin e të drejtave. Nga viti 1948 Deklarata universale paraqet standard ndërkombëtar për të drejtat e njeriut dhe është bazë për të gjitha dokumentet tjera të mëvonshme ndërkombëtare me të cilat përpiqet që të përfshihen të gjitha të drejtat nga fusha specifike.

DEKLARATA UNIVERSALE PËR TË DREJTAT E NJERIUT

1. Secili është i lirë dhe të gjithëve ne duhet të sillemi në atë mënyrë.
2. Të gjithë njerëzit janë të barabartë pa marrë parasysh ngjyrën e lëkurës, gjininë, religjionin, gjuhën që e flasin dhe statusin tjetër.
3. Secili ka të drejtë për të jetuar, liri dhe siguri.
4. Askush nuk do të jetë rob ose të jetë i nënshtruar..
5. Askush nuk do t'i nënshtrohet torturës.
6. Të gjithë kanë të drejtë të jenë të barabartë para ligjit.
7. Ligji është i njëjtë për të gjithë, ai duhet të aplikohet në të njëjtën mënyrë për të gjithë.
8. Secili ka të drejtë të kërkojë ndihmë kur të drejtat e tija janë të rrezikuara.
9. Askush nuk guxon të arrestohet në mënyrë të padrejtë ose të internohet nga vendi ku jeton.
10. Secili ka të drejtë për gjykim të drejtë dhe publik.
11. Secili llogaritet për të pafajshëm derisa nuk dëshmohet e kundërta.
12. Secili ka të drejtë të kërkojë ndihmë kur dikush tjetër përpiqet ta lëndojë, por askush nuk mund të hyjë në shtëpinë tënde, t'i hapë letrat e tua ose t'i pengojë familjes tënde pa arsye.
13. Secili ka të drejtë të udhëtojë atje ku dëshiron.
14. Secili ka të drejtë të shkojë në shtet tjetër dhe të kërkojë mbrojtje nëse përndiqet ose ekziston rreziku të përndiqet.
15. Secili ka të drejtë t'i takojë një vendi. Askush nuk ka të drejtë të pengojë t'i takosh ndonjë vendi tjetër nëse ti e dëshiron këtë.
16. Secili ka të drejtë të lidhë martesë dhe të themelojë familje.
17. Secili ka të drejtë të pronësisë.
18. Secili ka të drejtë t'i praktikojë të gjitha adetet nga religjioni i vet dhe ka të drejtë ta ndërrojë, nëse këtë e dëshiron.
19. Secili ka të drejtë ta thotë atë që e mendon dhe të jep dhe të pranojë informata.
20. Secili ka të drejtë të marrë pjesë në mbledhje dhe të shoqërohet në asociacione në mënyrë të qetë.
21. Secili ka të drejtë të marrë pjesë në udhëheqjen e vendit të vet.
22. Secili ka të drejtë për sigurim social dhe në mundësinë për zhvillimin e shkathtësive të veta.

23. Secili ka të drejtë të punojë në mjedis të sigurt dhe për rrogë të drejtë dhe ka të drejtë të shoqërohet në sindikata.
24. Secili ka të drejtë për pushim dhe për kohë të lirë.
25. Secili ka të drejtë për standarde adekuate për jetë dhe për ndihmë mjekësore nëse kjo është e nevojshme.
26. Secili ka të drejtë të shkollohet.
27. Secili ka të drejtë të marrë pjesë në jetën kulturore të bashkësisë së vet.
28. Secili ka të drejtë ta respektojë rregullimin shoqëror, i cili është i domosdoshëm që të gjitha këto të drejta të mund të realizohen.
29. Secili ka të drejtë t'i respektojë të drejtat e tjerëve, të bashkësisë dhe ta respektojë pronën publike.
30. Askush nuk ka të drejtë t'ia marrë cilëndo të drejtë, që është pjesë e kësaj Deklarate.

ÇDO E DREJTË NË TË NJËJTËN KOHË DO TË THOTË EDHE OBLIGIM

Çdo e drejtë njëkohësisht me vete mban edhe obligim. Për shembull, e drejta jote e të folurit nuk do të thotë se mund të thuash gënjeshtër dhe shpifje, me të cilat e ofendon personalitetin tjetër dhe e shkel dinjitetin dhe disa nga të drejtat e tija.

Të drejtat gëzohen deri në atë moment kur do të shkelen të drejtat e dikujt tjetër.

ÇFARË ËSHTË DISKRIMINIMI?

Të gjithë ndonjëherë ballafaqohemi me diskriminim. Por një numër i madh i njerëzve në botë pothuaj gjithë jetën e tyre e jetojnë si të diskriminuar. Diskriminimi është përjashtimi ose bërja e dallimit gjatë realizimit të drejtave të individit ose të një grupi për shkak të karakteristikave të tyre (për shembull, për shkak të ngjyrës së lëkurës, prejardhjes etnike, përkatësisë gjinore/sexsit, besimit religjioz, për shkak të statusit pronësor, ndonjë sëmundje, orientimit seksual etj.). Me diskriminimin kërcënohet dhe pamundësohet realizimi i të drejtave të njeriut për ata individë ose grupe.

MOSRESPKETIMI I TË DREJTAVE TË NJERIUT

Të drejtat e njeriut janë për të gjithë. Të gjithë ne pa dallim të gjinisë, përkatësinë etnike, vendbanimin, qëndrimet politike ose të tjera i gëzojmë të gjitha të drejtat dhe askush nuk mund t'ia marrë. Por gjithkund në botë, po edhe te ne, të drejtat e njeriut shkelen dhe nuk respektohen.

Prandaj Deklarata universale për të drejtat e njeriut e obligojnë shtetin që të mbrojë kur ndonjë e drejtë është shkelur.

Të gjitha të drejtat e njeriut kërkojnë obligim të qeverive, të cilat mund t'i ndajmë në tre grupe: obligime për respektim, mbrojtje dhe plotësim. Pamundësia e një qeverie t'i realizojë cilëndo nga këto obligime, llogaritet për shkelje të drejtave të njeriut.

Ramadani dhe Sabriu mësojnë në vitin e tretë të shkollës së mesme dhe gjatë një seminari për edukim të moshës janë njoftuar me shumë shokë. Pësoi edhe seminari i dytë dhe gjithë shoqëria para nisjes vendosën që bashkërisht të shkojnë në stacionin e autobusëve. Por në vetë stacionin ata u ndalën nga dy policë, të cilët dy fëmijëve u thanë se nuk mund të vazhdojnë tutje. Policët ua hapën çantat sikur janë shtetas të huaj. Kur Ramadani dhe Sabriu u thanë se po shkojnë në seminar, policët filluan të qeshin dhe t'u thonë shokëve të tyre të grupit: "Ku i keni marrë këta, do t'ju vjedhin!"

Rasti u paraqit nga një person përgjegjës i një organizatë joqeveritare të Avokati i Popullit dhe pas një viti dy policët u suspenduan për 3 muaj.

Gjithnjë, kur një e dejtë të shkelet, mos u ndal por kërkoje drejtësinë para institucioneve përgjegjëse. Të drejtat e njeriut bëhen realitet vetëm nëse i respektojmë, por gjithashtu nëse kërkojmë që edhe të tjerët t'i respektojnë. Shteti ynë, si nënshkruese e Deklaratës universale të drejtave të njeriut, është i obliguar që të mbrojë kur të drejtat e tua shkelen. Në Maqedoni ekzistojnë shumë institucione dhe organizata që mund t'ju ndihmojnë.

- **Avokati i Popullit i Republikës së Maqedonisë** – rr. "Dimitrie Cupovski" nr. 2 (ndërtesa e NN "Pellagonia") telefoni: 02 3129 335
- **Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut** – rr. "Dame Gruev" nr.8/5, Shkup, telefoni: 02/3119-073
- **Gjykatat (themelore) të rregullta në Maqedoni**
- **Gjykata Kushtetuese e Republikës së Maqedonisë** – "12 Udarna Brigada" nr. 2, Shkup, telefoni: 02/3119-355

TË DREJTAT SEKSUALE DHE RIPRODHUESE

Të drejtat seksuale dhe riprodhuese janë pjesë të drejtave të njeriut, të cilat kanë të bëjnë me seksualitetin e njeriut. Respektimi i tyre e siguron lirinë, barazinë dhe respektimin e gjithë njerëzve pa dallim të përcaktimit të tyre seksual. Ato, gjithashtu, kanë për qëllim ta zvogëlojnë stigmën e lidhur me

sjelljen seksuale të njeriut, gjegjësisht të ndihmojnë që seksualiteti të njihet si karakteristikë natyrore dhe e çmuar e jetës së mashkullit dhe gruas, por edhe të sigurojë trajtim të barabartë ndaj shërbimeve për shëndet seksual dhe riprodhues për të gjithë. Në mënyrë plotësuese këto të drejta i garantojnë secilit të mund të sjell vendime të lira lidhur me jetën e vet seksuale dhe riprodhuese.

Në vazhdim janë dhënë disa nga të drejtat më të rëndësishme seksuale.

1.E drejta për jetë – të gjithë njerëzit kanë të drejtë për jetë. Jeta nuk guxon të kërcënohet për shkak të pamundësisë nga qasja deri te informatat dhe te shërbimet shëndetësore. Jeta e asnjë gruaje nuk guxon të sillet në rrezik për shkak të shtatzënisë, lindjes ose për shkak të diskriminimit gjinor (për shembull aborti duhet t'i lejohet gjithnjë çdo gruaje në rast se shtatzënia ka pasoja për jetën e saj. Për fat të keq akoma në disa vende e ndalojnë abortin, bile edhe kur shtatzënia paraqet rrezik për jetën e nënës).

2.E drejta e lirisë dhe siguria e personalitetit – të gjithë njerëzit duhet në mënyrë të lirë ta gëzojnë dhe ta kontrollojnë jetën e tyre seksuale, të sjellin vendime për shëndetin e tyre seksual dhe riprodhues, të jenë të mbrojtur nga dhuna seksuale dhe nga gjykimi publik, nga shtatzënia e dhunshme, nga aborti dhe nga sterilizimi.

3.E drejta e barazisë dhe e drejta të jesh i lirë nga të gjitha format e diskriminimit – askush nuk duhet të jetë i diskriminuar gjatë kërkimit të shërbimeve shëndetësore, dhe atë në bazë të racës, gjinisë, orientimit seksual, statusit bashkëshortor, moshës, gjuhës, nacionalitetit, religjionit, statusit social ose ndonjë shkak tjetër.

XXX, 29 – ....(në lagje rome) – Në mjedisin ku jetoj çdo herë kam pasur probleme për shkak se të gjithë e dinë që jam homoseksual, dhe këtë çdo herë e kam thënë haptazi. Për këtë shkak njerëzit shumë shpesh më përqeshin, ndërsa disa aspak nuk dëshirojnë të kontaktojnë me mua. Bile edhe nëse shkoj te mjeku, ai sillet keq me mua, më ofendon, kur do të sëmurem, ai këtë ua thotë të gjithëve dhe më thotë se ashtu më duhet, kur jam homoseksual. Një herë provova të shkoj në mjek në mjedis tjetër, maqedonas, ku askush nuk më njeh, por rasti ishte i njëjtë. Unë isha romi i vetëm në ambulancë dhe të gjithë më shihnin me nënçmim dhe me neveri. Bile edhe mjeku nuk u angazhua shumë rreth meje, shihte të mbarojë sa ë shpejtë dhe të largohem nga zyra e tij. Ku do që të shkojë, njëlloj është.

4.E drejta e privates – secili ka të drejtë të zgjedhjes anonime lidhur me shëndetin e tij seksual dhe riprodhues, të gjitha shërbimet seksuale duhet të sigurojnë privatitet të klientëve dhe ruajtjes e besueshme të dhënave personale, secila grua ka të drejtë për zgjedhje individuale për fitimin e abortit të siguruar, secili njeri ka të drejtë ta shpreh orientimin e vet seksual pa u ballafaquar me

dënim ose rrezikimin e lirive nga ana e shoqërisë.

5.E drejta e lirisë së të menduarit – secili ka të drejtë të mendimit të lirë dhe të folurit për jetën seksuale dhe riprodhuese dhe të drejtën të jetë i/e mbrojtur nga privimi i të drejtës së të shprehurit mbi çfarëdo baze

6.E drejta e informimit dhe edukimit – secili njeri ka të drejtë të ketë edukim dhe informim të saktë për shëndetin e tij seksual dhe riprodhues dhe të drejta mbi të cilat në mënyrë të lirë mund të sjell vendime.

Mashkull, 14 – Jetoj në mjedis tradicional rom ku biseda për seksin gjithnjë ka qenë tabu temë. Por mua çdo herë çdo gjë më ka interesuar, e kështu edhe gjatë mësimit gjatë orëve të biologjisë parashtroja shumë pyetje. Një herë parashtrova pyetje për atë se si unë dhe femra ime mund të mbrohemi nga shtatzënia e padëshiruar dhe infektimet seksuale që përcillen. Rreth kësaj mësuesja u befasua, fillojë të më thotë se atë që e them dhe e bëj është turp dhe e pamoralshme. Në orët e ardhshme asnjëherë më nuk më dëgjonte dhe refuzonte të përgjigjet rreth pyetjeve të mia, duke thënë se është turp të flitet rreth kësaj. Unë asnjëherë nuk kuptova pse është e pamoralshme nëse dëshiroj ta mbroj shëndetin tim dhe të femrës sime. Fillova të informohem në mënyra të tjera dhe prej atëherë kam jetë të mbrojtur dhe të sigurt seksuale. Për këtë shkak, unë dhe femra ime nuk kemi shumë probleme nga ato që i kanë shumë të rinj të moshës sonë.

7.E drejta pavarësisht të vendosësh nëse dhe kur do të martohesh dhe do të formosh dhe do të planifikosh familje – secili ka të drejtë që vetë të zgjedh se kur dhe në cilën mënyrë do të formojë familje, partneri bashkëshortor nuk duhet të imponohet ose të merret vesh nga ana e ndonjë anëtari të familjes ose të ndonjë personi të tretë.

Sanja, 26 vjet. – Kur mbusha 19 vjet, babai im më tha se ka ardhur koha që të martohem dhe pas një kohe te ne në shtëpi erdhën disa njerëz që të më kërkojnë për grua. Unë isha shumë e frikësuar që të reagoj në ndonjë mënyrë, edhe pse në atë moment më së paku që desha të bëj në atë moment, ishte të martohem. Dëshiroja të filloj me studime dhe isha e dashuruar te një djalosh nga qyteti im. Por babai më tha se jam shumë e re që të di çfarë dua dhe çfarë është më së miri për mua dhe se vetëm prindërit e mi e dëshirojnë më të mirën për fëmijën e tyre. Më tha se djali vjen nga familje e mirë dhe se do të jem e sigurt dhe e përkujdesur gjithë jetën. Nuk kisha zgjidhje të ikë dhe të jetoj vetë dhe duhej të martohem për njeri që nuk e njihja. Martesa me dike, që nuk e dashuron, është përvojë shumë e vështirë. Të gjitha ato obligime, që dolën nga jeta e përbashkët dhe të cilat duhej t'i gëzoj, për mua ishin mundim i vërtetë. Qëkur ka lindur vajza jonë, bashkëshorti filloi mos të më përkushtojë kujdes, të më bërtasë, të më ofendojë dhe

më thoshte se duhet të jem e lumtur që dikush më ka marrë nga "ajo birë". Sot vajza ime ka 4 vjet dhe unë vendosa të largohem. U shpërngula në një banesë të vogël, fillova të fitoj dhe të përkujdesem për veten. Kisha mbështetje të vetme nga një mike time. Bashkëshorti akoma nuk dëshiron të shkurorëzohemi, ndërsa babai nuk flet me mua. Nuk pendohem për vendimin tim dhe jam krenare për angazhimin tim që të pushoj të jem viktimë e traditës, e cila i nënçmon gratë. Bijën time do ta mësoj që për çdo gjë në jetë ka të drejtë sipas zgjidhjes së saj, sepse ashtu gjithnjë ajo do të ketë pasoja për vete.

8.E drejta të vendosësh nëse dhe kur do të kesh fëmijë – të gjithë kanë të drejtë për informata, edukim dhe shërbime shëndetësore për mbrojtje për shëndetin riprodhues, të jenë nëna të sigurta dhe për abortim të sigurt, të gjithë kanë të drejtë për shfrytëzimin e metodave të ndryshme dhe të kapshme kontraceptive.

9.E drejta për mbrojtje dhe kujdes shëndetësor – të gjithë personat duhet të kenë qasje deri te kujdesi dhe shërbimi m cilësor lidhur me shëndetin e tyre seksual dhe riprodhues.

10.E drejta e shfrytëzimit të arritjeve shkencore – të gjithë njerëzit kanë të drejtë deri te qasja e rezultateve nga teknologjia shkencore e cila ka të bëjë me shtatzëninë, kontraceptivet dhe abortin, gjatë së cilës shfrytëzimi i teknologjisë nuk do të ketë pasoja të dëmshme për shëndetin.

11.E drejta e shoqërimit dhe pjesëmarrja politike – të gjithë njerëzit kanë të drejtë të formojnë shoqata për promovimin e shëndetit dhe të drejtave seksuale dhe riprodhuese dhe të avokojnë për avancimin e tyre.

12.E drejta të jesh i lirë nga tortura dhe trajtimi i sëmundjeve – të gjithë njerëzit kanë të drejtë të mos jenë lëndë e torturës dhe të dhunës, trajtimit jonjerëzor dhe degradues ose të dënimit, si dhe të asaj që çdo intervenim mjekësor duhet të bëhet me pajtim paraprak dhe informim të personit. Kjo do të thotë se të gjithë njerëzit kanë të drejtë të jenë të mbrojtur nga eksploatimi seksual, nga prostitucioni fëmijëror, si dhe nga të gjitha format e shfrytëzimit seksual, maltremiti dhe ofendimi. (Për shembull, askush nuk ka të drejtë të imponojë HIV testin nëse ti nuk dëshiron. Në disa vende, për shembull, personat që dëshirojnë të lidhin martesë duhet të parashtrajnë edhe vërtetimin se kanë bërë HIV testin, si pjesë e dokumentacionit themelor që e parashtrajnë deri te organet ekzekutive. Kjo është shkelje e të drejtave të tyre.

Nëse je grua, duhet të dish se ke të drejtë:

- të vishesh ashtu si dëshiron, pa pasur pasoja negative

- të pajtohesh të kesh seks me dikë, e pastaj ta ndryshosh mendimin kurdo qoftë
- të trajtohesh me respekt në kurdo qoftë dhe në çdo situatë
- të flasësh haptazi dhe me sinqeritet për pritjet, dëshirat dhe qëllimet e tua seksuale

Nëse je grua, duhet

- të angazhohesh për realizimin e të gjitha të drejtave të tua seksuale dhe riprodhuese
- në lidhje duhet kesh rol të barabartë me partnerin tënd
- t'i heshtsh poshtë të gjitha stereotipat të cilat i definojnë gratë si pasive, të dobëta dhe irracionale.

Nëse je mashkull, duhet të dish se nuk guxon të bësh presion dhe t'ia imponosh seksin femrës tënde, bile edhe nëse:

- ta paguan darkën dhe pijen
- më parë ke pasur seks me atë
- ajo së pari u pajtua të keni seks, e pastaj e ka ndryshuar mendimin
- ajo vishet në mënyrë provokative dhe flرتون me ty
- sepse mendon se gratë kanë qejf kur dikush i imponon të kenë seks dhe dëshirojnë kur dikush u bënë presion.

СЕРВИСИ НА ХЕРА

- **Младински центар „Сакам да знам“- Шуто Оризари** •
каде може да добиеш информации и поддршка во случај твоите
права да се нарушени
Амбуланта Шуто Оризари б.б.
Тел: 02/2 651 955
- **Младински центри за сексуално и репродуктивно здравје** •
“Сакам да знам”
„Сакам да знам – Водно“ Амбуланта Водно
Елисије Поповски бр.2
Тел: 02/3 176 950
contact@sakamdaznam.org.mk
- **Советувалиште за ХИВ/СИДА** •
Клиника за инфективни болести и фебрилни состојби
Ул. 50 Дивизија, бр 6, 1000 Скопје
тел: 02/3 147 752
- **Бесплатна СОС линија за ХИВ/СИДА** •
и Сексуално преносливи инфекции
0800 33-444 од 13.00 до 21.00 часот

www.hera.org.mk
www.sakamdaznam.org.mk

X. E. P. A.

An Associate Member of

IPPF

International
Parent Partnership
Federation
European Network

„Ставите изразени во оваа публикација се ставови на авторите и не ги изразуваат ставовите на Канцеларијата на Високиот комесар за човекови права.“

OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS

